

REVISTA CATALANA
psicoanàlisi de barcelona
publicació de l'institut de
DE
PSICOANÀLISI

Volum XXI nº 1-2, 2004

La metàfora en el procés psicoanalític¹

Revista Catalana de Psicoanàlisi, Vol. XXI/1-2

Joan Coderch
(Barcelona)

*A dalt del Pirineu
les flors són esblaimades,
les flors són d'un blau clar,
blavoses o morades;
són tristes dels alts monts
les crestes emboirades
i tristos els ramats
estesos per les prades...*

Joan Maragall («Les Muntanyes»)

Introducció

El propòsit d'aquest treball és el de continuar incidint en l'estudi del llenguatge com a principal instrument de què ens valem en la nostra pràctica psicoanalítica, tal com ja veig fer en anteriors ocasions (2001, 2002, 2003), així com també el de fer de *pont* amb altres disciplines (Coderch, 2002). I, des d'aquest punt de vista, crec que la constant presència de la metàfora, tant en la nostra parla quotidiana com en la teoria i la clínica psicoanalítiques, ens ha d'estimular a portar a terme algunes reflexions.

Malgrat que en la literatura psicoanalítica existeixen diversos treballs dedicats a l'estudi de la relació entre metàfora i psicoanàlisi, crec que el seu nombre és estranyament reduït (Reider, 1972; Wurmser, 1977; Arlow, 1979; Shengold, 1981; Allegro, 1990; Borbely, 1998; Rizutto, 2001; etc.), si tenim en compte no tan sols

¹ Versió ampliada del treball llegit a l'Institut de Psicoanàlisi de Barcelona el 15-V-04

la utilització freqüentíssima d'expressions metafòriques en la parla quotidiana, per un cantó, i en el llenguatge teòric de la psicoanàlisi i en la comunicació entre pacient i analista, per un altre, sinó també el fet que tota la situació i procés analític pot considerar-se com una extensa metàfora.

Una breu consideració de l'etimologia² del vocable 'metàfora' ens ajudarà a fer-nos càrrec del que acabo de dir. Aquest vocable està format per la preposició grega *meta*, que vol dir «més enllà de» i el verb grec *fero*, que significa «portar, traslladar». Per tant, «metàfora» significa, traduït al nostre idioma, «portar (o traslladar) més enllà». No resulta difícil adonar-nos que el que fem els analistes en les nostres interpretacions és «portar més enllà» el significat literal, o manifest, de la comunicació del pacient. És a dir, estem contínuament traslladant un significat, aquell que dóna el pacient a les seves paraules, a un altre significat. Per tant, estem sempre «metaforitzant», fins i tot quan no fem metàfores concretes, donant per descomptat que el pacient també ho ha fet prèviament. Però la cosa es complica si, endemés, anem a l'etimologia del vocable *transferència*. Com podem veure, aquest està format pel mateix verb grec, *fero*, i la preposició llatina *trans*, la qual significa «a l'altra banda de», és a dir, el mateix que la preposició grega *meta*. El verb *fero* és comú a la llengua grega i a la llatina. O sigui que els termes *metàfora* i *transferència* signifiquen el mateix; el primer és un terme grec i el segon és un terme llatí. Per tant, la transferència, amb el sentit que té en el pensament psicoanalític, és un procés metafòric aplicat a un context determinat, la relació analitzat-analista en la situació clínica. I el que entenem per transferència, per tant, és el fet que les relacions del *self* amb els objectes interns i els d'aquests entre ells mateixos són «traslladats», «portats més enllà», a la relació amb l'analista. I quan interpretem, el que fem és posar de relleu aquest procés metafòric. El que succeeix és que els analistes tenim el mal costum d'utilitzar el llenguatge com una senzilla eina de treball per «dir coses», com «això és una taula», «això és una cadira», etc., sense prendre consciència de la profunditat i extensió de les paraules que fem servir i, per tant, perdent gran part de la riquesa que aquestes atresoren i de la dels nostres propis conceptes. De tota manera, en aquest treball jo no m'ocuparé de la situació essencialment metafòrica del procés analític, perquè això seria quasi com ocupar-me de tota la filosofia de l'anàlisi, sinó tan sols de la utilització de metàfores concretes en el curs del procés analític.

Em sembla, doncs, que abans de seguir endavant cal fer una petita reflexió sobre el significat del terme i el concepte de metàfora. Ha de quedar clar, però, que tot el que puc dir en unes poques línies és tan sols una gota d'aigua dins de l'oceà insondable (aquest és un exemple de metàfora «convencional» amb pretensions d'apropar-se a la creativitat) del que s'ha dit i escrit sobre aquest *trop*³.

La metàfora en la lingüística i en el pensament filosòfic

No em resisteixo a subratllar que, quan volem precisar una mica el concepte de metàfora —tan sols una mica, perquè en aquest camp la diversitat d'opinions és innombrable—, ens trobem amb la primera dificultat, que tal vegada el lector avisat

² «Etimologia» deriva de *etymos*, «veritable», que fa al·lusió a la funció que té la tècnica d'esbrinar l'autèntica naturalesa del nom.

³ Emprament de les paraules en un sentit diferent del que pròpiament els correspon.

ja haurà percebut, i és que el mateix terme «metàfora» és ja una metàfora, perquè fer servir aquest vocable no vol dir que, veritablement, agafem quelcom per traslladar-ho «més enllà» o a «una altra banda», sinó que indica que ho fem en un sentit figurat, o sigui metafòric.

El primer que s'ocupà seriosament de la metàfora fou Aristòtil a *Poètica* i *Retòrica*. Per ell, «la metàfora consisteix a aplicar a una cosa una paraula que és d'una altra» (*Poètica*, 21). A la *Retòrica*, Aristòtil equipara la metàfora al símil i la comparació, afirmant que són el mateix, però que la comparació perd eficàcia retòrica i poètica, a causa del «com». En Plató apareix *metaférein*, en l'accepció de traduir, portar d'una llengua a una altra. Avui en dia, els autors que s'ocupen d'aquest tema consideren les concepcions d'Aristòtil excessivament esquemàtiques i que, en tot cas, es refereixen sols a una classe de metàfora. Per part meua, i recollint l'opinió més generalitzada a l'actualitat, penso que allò que ens pot ajudar més en la nostra tasca analítica és concebre la metàfora com el trasllat de l'experiència del pacient, o la nostra, en termes d'una altra experiència que permet una expressió de sentiments més ampla, rica i variada. I em sembla que això és molt més que pensar que una metàfora és anomenar una cosa, sigui objecte, sentiment, acció, etc., amb el nom d'una altra. Posaré l'exemple més senzill –i, aparentment, sense cap complicació ni profunditat– que se'm pot ocórrer. Si dic «en la batalla Aquil·les és un lleó», amb aquesta oració faig quelcom molt diferent a adjectivar el valor d'Aquil·les igualant-lo al del lleó. Penso que el que faig és transmetre l'experiència que, a la *Iliada*, produeix Aquil·les a aquells que el contemplen en el combat: la seva ferocitat sense límits, la seva crueltat, el seu valor indomable i temerari, el terror que inspira als seus adversaris, el nimbe d'invencible que es desprèn de la seva figura, la impressió que infon –en fi, i per no allargar-me– de ser el veritable déu de les batalles. Doncs bé, quan es tracta de comunicar una experiència molt més complexa i, tal vegada, inefable, la metàfora es presenta com una peça fonamental i totalment imprescindible del llenguatge; a vegades, com una peça majestuosa i d'encimbellat alè poètic.

Les actituds de filòsofs, lingüistes i científics enfront de la metàfora són molt variades i diverses, però a efectes pràctics podem agrupar-les en dues. Una és aquella que jutja la metàfora com una simple figura retòrica, i desproveïda de tot valor científic i cognitiu. És una actitud pròpia de la Il·lustració. Locke, en el seu *Ensayo sobre el entendimiento humano*, és qui es va expressar més radicalment en aquest sentit. Malgrat aquestes opinions de Locke, De Bustos (2000) posa de relleu la inconsistència pragmàtica d'aquest autor, com de molts altres, pel fet que emprà abundants metàfores per clarificar el seu pensament; per exemple, parla de la ment humana com un full de paper en blanc sobre el qual es van imprimint els coneixements basats en l'experiència. Altres autors, com Blas Pascal, Herder, Vico, etc., proclamen que la metàfora constitueix l'origen i l'essència del llenguatge, l'instrument primerenc amb què la humanitat capta la realitat (De Bustos, 2000). D'acord amb aquest punt de vista, la metàfora és, a la vegada, autònoma i irreductible. Autònoma, perquè el seu significat és independent del significat literal de l'oració; i irreductible, perquè el seu significat no es pot reduir a paràfrasis⁴ literals. El gran potencial expressiu de la metàfora, molt més enllà del significat semàntic de les paraules, li dóna la possibilitat de transmetre allò que és inefable. Em sembla que és

⁴ La paràfrasi és l'explicació o interpretació explicativa d'un text amb la finalitat de fer-lo més comprensible.

fàcil veure la importància que té això en la comunicació psicoanalítica, especialment pel que fa a les experiències preverbals i les emmagatzemades en la memòria implícita o de procediment (Boston, 1998; Nahum, 2002; Mora, 2002; Coderch, 2003).

Eco (1990) creu que al llarg de la història sempre hi ha hagut una tensió dialèctica entre aquestes dues concepcions que acabo d'assenyalar, i que aquesta tensió dialèctica és la continuació del tradicional antagonisme i lluita entre *physi*⁵ i *nómos*⁶, entre l'actitud que porta a posar de relleu allò que és espontani, natural, creatiu i excepcional en el llenguatge –lliure i sense lligams, emportat per la inspiració–, per una part, i l'actitud que ressalta allò que hi ha de regular, homogeni i subjecte a lleis universals en el llenguatge, per una altra.

Ha estat tradicional, en el tema que ens ocupa, dividir el significat de les oracions en literal i metafòric o figurat. Malgrat que aquesta dicotomia ha estat molt discutida i criticada, resulta, a la pràctica, difícil de sostreure-s'hi. Aquesta oposició entre literal i metafòric ja expressa, per ella mateixa, una metàfora. És tan difícil fugir de les metàfores com de la pròpia ombra! Dir literal és una manera de referir-nos al contingut semàntic⁷ de les paraules que conformen l'oració. Parlar de sentit metafòric o figurat és referir-nos a l'expressió de quelcom que encobreix per un cantó i mostra per un altre, que ens amaga i, a la vegada, ens posa de relleu una realitat més espaiosa que la que ens manifesta l'enunciat literal. El significat literal és «compositiu», és a dir, depèn de les paraules que componen la proposició i de les regles de la sintaxi necessàries per formar una frase correcta, dins de la llengua que s'està utilitzant. S'ha dit molt que el significat literal no té a veure amb el context, que sempre és el mateix sigui quin sigui el marc de referència, però això, per a mi, no és cert. Per una raó, la que no crec que existeixi un significat literal pur, sense intenció comunicativa per part del que parla. El significat de la metàfora no depèn de la semàntica, sinó de la intenció comunicativa del parlador i es troba estretament lligat al context. Ens porta a la coneguda tesi de Wittgenstein que el sentit de les paraules depèn de l'ús que en fan els que les empen. Per no donar les coses com a massa segures cal tenir en compte, però, que Eco (1992) pensa que la metàfora no és necessàriament un fenomen intencional, ja que neix de la interacció entre un text i un intèrpret, i que el resultat de la interpretació ve tan determinat per la naturalesa del text com pels coneixements generals (enciclopèdics, solen dir els lingüistes) d'una cultura determinada. Ell posa com a exemple que l'oració *En Joan es menja la seva poma cada dia*, tal vegada es pot interpretar com si en Joan repetís cada dia el pecat d'Adam, però que si el context general en què apareix aquest enunciat és la descripció de possibles desdejunis o règims d'alimentació, la interpretació seria il·legítima. Crec que tot això ens porta a considerar que, per a la comprensió de la metàfora, no ens hem de referir a la semàntica sinó a la pragmàtica⁸ (Coderch, 2001).

⁵ El terme grec *physi* sol ser traduït per «naturalesa», en tant que «allò que sorgeix», «allò que neix», «allò que és engendrat (o engendra)». *Physi* també designa el procés mateix d'emergir, de néixer.

⁶ *Nómos* és un terme grec que significa llei. En deriva el terme «nomologia» com a ciència de les lleis i llur interpretació.

⁷ Semàntica és la part de la lingüística que s'ocupa del significat de les paraules.

⁸ La pragmàtica és la part de la lingüística que estudia el llenguatge considerat com una acció comunicativa dels que parlen, el sentit de la qual no depèn tan sols del significat semàntic de les paraules i proposicions emprades.

Les explicacions pragmàtiques no es basen en el model semiòtic⁹, que es recolza en la noció de codi –el llenguatge com un sistema de signes que cal descodificar mitjançant el coneixement del significat de cada signe–, sinó en el model inferencial. En aquest model l'explicació és la inferència¹⁰, que consisteix a aprehendre el significat de l'oració a través d'un conjunt d'informacions extralingüístiques que s'afegeixen al significat literal de l'oració proferida, com són el context i el conjunt de coneixements i pressupostos socials i culturals (enciclopèdics) compartits pels interlocutors.

Des de la perspectiva pragmàtica, podem dir que la interpretació de la metàfora és *intencionalista*, és a dir, requereix la percepció de les intencions del que parla en el moment d'emetre les seves proposicions; intencions que fan possible que hom pugui dir una cosa semànticament i voler comunicar-ne una altra (Searle, 1994). En tant que acte de parla, la metàfora és un acte il·locucionari¹¹ que no té valor de veritat, no afirma que quelcom és fals o vertader, sinó que ens invita a veure una realitat en termes d'una altra, que ens suggereix nous horitzons i estimula la nostra fantasia per avingudes inexplorades. Per tant, la metàfora ens obliga a distingir entre el que les paraules signifiquen, per un cantó, i la seva utilització, per un altre.

Per tot el que porto dient, crec que podem asserir que la metàfora és un instrument essencial per comunicar la nostra intimitat i expressar allò de què no pot donar compte el llenguatge literal. Quan reduïm la comunitat comunicativa a dos subjectes –com és en el cas de l'anàlisi–, es facilita la intimitat, pel fet que la metàfora actua com un estímulo, per part de qui parla, a entrar en un joc de mútues fantasies. Així, cada un dels dos interlocutors mostra la comprensió de la fantasia de l'altre, metafòricament expressada, amb una altra fantasia (Rizzuto, 2002).

Tipus de metàfora

Penso que, per a una correcta comprensió de l'ús de les metàfores, en el llenguatge parlat com en l'escrit, cal distingir entre, almenys, tres classes de metàfores.

A) *Metàfores creatives o poètiques*, que són aquelles que el que parla crea o inventa pel seu compte, per tal d'expressar més del que podria dir literalment. Aquestes, evidentment, són les que més interessen a la psicoanàlisi; exemple: quan l'espòs li diu a la donzella del *Càntic dels Càntics* (aquella que assevera d'ella mateixa *nigra sum sed formosa*): «els teus pits són dos cervatells bessons que pasturen entre lliris». També n'és un exemple la colpidora estrofa de Joan Maragall que encapçala aquest treball, en què el poeta ens fa sentir la tristesa que li evoca un paisatge muntanyenc.

Naturalment, no cal que una metàfora tingui aquesta altura poètica per ésser creativa. També les senzilles metàfores convencionals poden ser manejades creativament, com trobem constantment en el llenguatge de poetes i escriptors, però

⁹ La semiòtica és la ciència general dels signes. Es divideix en semàntica, sintaxi i pragmàtica.

¹⁰ La inferència és un tipus de raonament mitjançant el qual, d'una o més proposicions, se'n dedueix una altra, la falsedat o veritat de la qual depèn de la falsedat o veritat de les primeres.

¹¹ Segons la lingüística, l'acte il·locucionari és aquell component de tot acte de parla que conté l'element performatiu que manifesta les intencions del subjecte que parla, el qual promet, avisa, adverteix, etc.

també en els pacients. Així, Lakoff (1998) cita el cas d'una pacient que, després de quatre anys de tractament, té un somni en què una mula sofreix una intervenció quirúrgica al cap, i després es converteix en un cavall graciós i àgil. Segons la interpretació, la pacient expressa que abans del tractament (la intervenció quirúrgica al cap) ella era, metafòricament, una mula, i el tractament li va permetre pujar de nivell i adquirir les qualitats que abans li faltaven

B) *Metàfores convencionals*. Són aquelles que han arrelat en una determinada comunitat lingüística, de manera que el que parla les té a mà per utilitzar-les quan li sembla oportú, per donar més èmfasi a la seva expressió; exemple: el que ja he esmentat abans quan he parlat de la «gota d'aigua dins de l'oceà insondable...» Naturalment, hi ha un espectre molt extens de metàfores convencionals, des de les que es troben més a prop de les creatives, fins a les que fan frontera amb les metàfores mortes; exemple: «n'estic fins els nassos», «va ser un dia molt pesat», etc. Aquest darrer tipus de metàfores són expressions que s'han «lexicalitzat», com diuen els lingüistes, i alguns autors les qualifiquen de «quasi mortes».

C) *Metàfores mortes*. Són les que, enclavades en el llenguatge, han perdut ja per complet, en la consciència del que parla i dels que escolten, el seu caràcter metafòric; exemple: «ara estic parlant sobre la metàfora». Evidentment, el que diu això està parlant (assegut) *sobre* una cadira, no *sobre* cap metàfora. Jo no sabia pas com fer-ho, per assegurar-me sobre una metàfora. És possible que, en algun moment, la preposició¹² *sobre* tingués un sentit purament espacial i que posteriorment, des d'aquest primer significat, hagi anat ampliant progressivament el seu ús. Avui en dia, però, de cap manera se'ns fa present que aquesta expressió tingui res a veure amb una metàfora. Crec que aquestes metàfores convencionals quasi mortes i les mortes són les més abundants, i esmalten tota la nostra parla. Cal, però, no confondre les metàfores amb les *expressions idiomàtiques*, que tots coneixem per l'estudi de les llengües, en què, a diferència del que succeeix en les metàfores, no hi ha cap representació mental entre l'oració proferida i el missatge intencional; exemple: «va estirar la pota». El sentit de les expressions idiomàtiques no guarda cap relació amb la semàntica de les paraules emprades, i tan sols es pot comprendre pel coneixement de l'ús que en fan els parladors d'una determinada comunitat lingüística.

En el curs d'un procés psicoanalític, hem de tenir en compte les complicades relacions de la metàfora amb la metonímia¹³, la sinèdoque¹⁴ i l'analogia¹⁵, les quals, al meu entendre, poden formar part d'una metàfora creativa, però no constitueixen una metàfora per elles mateixes. Més endavant tornaré a parlar d'aquest assumpte.

¹² Les preposicions són partícules denominades *sincategoremàtiques*. S'anomenen així aquells termes que, en una oració, no tenen sentit en ells mateixos, sinó que tan sols en tenen en relació amb altres amb els quals van enllaçats.

¹³ En la metonímia es reemplaça un significat per un altre que té amb el primer una relació de contigüïtat, sense que hi hagi, a diferència de la metàfora, creació de sentit. Ex.: «Es va decidir a tombar-se al divan», per «es va decidir a psicoanalitzar-se».

¹⁴ Sinèdoque és una figura que consisteix a designar un tot amb el nom d'una de les seves parts o viceversa; un gènere amb el d'una espècie, etc.

¹⁵ L'analogia expressa una relació de semblança entre coses diferents. És l'atribució dels mateixos predicats a diversos objectes, com a expressió d'una correspondència, semblança o correlació establerta entre ells.

La metàfora en la clínica psicoanalítica

Vull començar aquest apartat amb unes paraules de H. Eco a *Semiòtica y Filosofía del Lenguaje* (1990): «No ens interessa la metàfora com a embelliment, perquè si tan sols fos així (dir en termes agradables allò que pot dir-se d'una altra manera) podria explicar-se de forma suficient en el marc d'una teoria de la denotació. Ens interessa com a instrument de coneixement que *afegeix* i no que *substitueix*» (p. 170; la traducció és meva).

Com he dit abans, jo crec que tota la situació analítica és una metàfora, i aquesta no és pas una idea original meva, sinó que alguns prestigiosos analistes m'han precedit en aquesta opinió (Arlow, 1979; Rizzuto, 2001). Així, diu Arlow: «Quan revisem les etapes intermediàries en el procés d'arribar a la interpretació, se'ns fa clar que no ha estat suficientment apreciada la manera com afecta a la situació analítica la inherent ambigüitat i naturalesa metafòrica del llenguatge. La psicoanàlisi és, essencialment, una empresa metafòrica. El pacient es dirigeix a l'analista metafòricament, i l'analista l'escolta de forma corresponent» (pp. 373-374; la traducció és meva). Una manera d'expressar aquest punt de vista és la de dir que el pacient trasllada, transfereix, l'experiència amb els seus primers objectes a la relació amb l'analista, i que, per tant, viu metafòricament aquesta nova experiència, ja que sent i pensa entorn de l'analista com pensava i sentia enfront dels objectes de la infantesa, i, a causa d'això, els significats d'una antiga situació són traslladats a una altra situació. Però jo penso que aquesta manera d'enunciar-ho és massa limitada, ja que allò que el pacient trasllada i viu metafòricament amb l'analista no és sols l'experiència amb els seus primers objectes, sinó la totalitat del seu món intern, la totalitat de les experiències que han configurat la seva ment al llarg de la pròpia història.

Un altre autor, Roy Schafer diu (2003): «... la comunicació *d'insight* es troba arrelada en les metàfores concretes visuals i espacials que donen forma narrativa a les fantasies inconscients, especialment aquelles de les quals inferim que entren en joc en el diàleg analític» (p. 31; la traducció és meva).

Ara bé, cal diferenciar entre aquesta atmosfera metafòrica que embolcalla tot el procés psicoanalític, de les metàfores concretes amb què el pacient comunica desitjos, fantasies, impulsos, ansietats, etc. Com ja he dit, jo vull centrar-me pròpiament en aquesta qüestió.

Ens possibilita entendre millor el funcionament de les metàfores en el context analític, recordar que les neurociències i la psicologia cognitiva ens permeten considerar que la ment humana funciona, essencialment, com un sistema de representació. Horowitz (1972), citat per Rizzuto (2002), va distingir tres modes de representació: el format per les pautes d'acció motores, el basat en les imaginacions i el lexical o verbal. Les representacions verbals inclouen tots els aspectes de la comunicació parlada amb el món social que ens rodeja. Els dos primers sistemes de representació són totalment privats i subjectius, mentre que el sistema verbal és essencialment social, cultural i comunicatiu. El llenguatge construeix un espai dins del qual comuniquem les nostres experiències del món, dels que ens envolten i de nosaltres mateixos (o del propi *self*). Cal recordar que les paraules no poden significar res sense referir-se a una representació mental. Una paraula sense un

referent no té cap sentit, però el veritable referent no és el món de la realitat, sinó el món representacional de qui parla. Això implica que el pacient, com tots nosaltres, en parlar es refereix al seu món privat de representacions i d'interpretacions de l'experiència, la qual cosa precisa que, endemés de la representació en sentit estricta –en la qual els elements representacionals tendeixen a reproduir els elements a representar de la manera més propera possible–, existeixen dues altres funcions, la de distanciar-se d'aquestes representacions i observar-les per traslladar-les al llenguatge –cosa que podem dir que ja és una metàfora– i pensar sobre elles, i la de produir metarepresentacions, que inclouen l'habilitat per representar els sentiments, idees, desitjos, fantasies, etc., que poden tenir els altres (Rizzuto, 2001). Aquí trobem, doncs, en el cas de la parella analítica, la capacitat de cada un dels membres per reproduir el que sent i pensa l'altre.

Crec que el que acabo de dir ens porta a poder considerar que les metàfores creatives (amb aquesta denominació em refereixo tant a les metàfores creatives pròpiament dites, com a les convencionals quan són emprades creativament) comuniquen una experiència del món intern amb una amplitud i profunditat molt superiors al que podria expressar l'enunciat literal. I penso que aquesta perspectiva ens ofereix una doble raó per jutjar el procés analític com a totalment metafòric. Una raó és la que ja he mencionat abans, seguint Arlow, que tot el procés psicoanalític és metafòric perquè consisteix a transferir a l'analista les relacions amb els objectes interns. Però la segona raó, la que a mi més m'interessa en aquest treball, és que el procés psicoanalític és metafòric perquè es porta a terme a través de la continuada investigació, examen i comprensió de les experiències, tant conscients com inconscients, entorn de les quals s'organitza i configura la ment del pacient; experiències que donen vida i força a la comunicació d'aquest darrer quan són traslladades (metafòricament parlant) a la relació amb l'analista. En la meua opinió, tot el que estic dient en referir-me al pacient ha de ser aplicat, també, a l'analista, tant en el que concerneix a la comprensió de les metàfores emprades pel pacient, com pel que fa referència a la utilització de metàfores en les seves intervencions.

Donen més força al paper de la metàfora en el procés psicoanalític els coneixements actuals entorn de la memòria implícita, denominada també memòria de procediment. Aquest tipus de memòria fou descrit per primera vegada per Brenda Milner el 1962. Va descobrir que un pacient amb una síndrome amnèsica, degut a lesions en el lòbul temporal mitjà, no podia tenir cap classe de memòria conscient de persones, llocs, successos, objectes; és a dir, li mancava el que anomenem memòria declarativa o explícita, però que, en canvi, era capaç d'aprendre noves habilitats motores i perceptives. Aquesta classe de memòria, estudiada en paral·lel per la neurociència (Kandel, 1999; Mora, 2002) i pels investigadors de la relació bebè-pares (Boston PCSG, 1998; Davis, 2001; Nahum, 2002) és inconscient, però no forma part de l'inconscient dinàmic reprimat, i dóna lloc al denominat *coneixement relacional implícit*, que intervé de manera fonamental en les pautes relacionals dels subjectes. Si partim de la base de l'existència d'aquesta memòria inconscient, denominada de procediment, cosa que avui no sembla possible posar en dubte, resulta atractiu pensar que, donat que les experiències contingudes en aquesta memòria de procediment estan més lluny de poder ser comunicades a

través del significat literal dels enunciats, cerquin, en canvi, expressar-se mitjançant l'ample ventall de matisos, horitzons i significats alternatius propis de la metàfora.

F. M. Levin (1991), recolzant-se en estudis portats a terme amb escàner i tècniques d'imatge, que mesuren les oscil·lacions del flux sanguini en les diverses àrees corticals, subratlla el paper de la metàfora en el diàleg analític. Aquest autor assereix que, quan el grau d'estimulació cerebral no ultrapassa un determinat nivell, l'activitat cortical originada per aquest estímul es troba limitada a una sola àrea cortical d'associació; però que quan aquest nivell és superat, el cervell resulta excitat com una totalitat, i diverses àrees associatives corticals i subcorticals es veuen involucrades i entren en comunicació les unes amb les altres, amb la qual cosa es produeix una activitat de síntesi dels processos que hi han intervingut. Pensa que la metàfora, per la seva complexitat –imatges visuals i auditives, sensorialitat, memòria, simbolització, analogies, abstracció, etc.–, incita diverses àrees i zones cerebrals, així com diversos dominis de l'experiència i, per tant, contribueix a l'efectivitat de la comunicació del pacient i de la interpretació que formula l'analista. Amb referència a això, Danielle Quinodoz (2003) diu que, per tal de facilitar la integració dels elements psíquics dissociats (cosa, afegeixo jo, a la qual M. Klein dóna la màxima importància a *Envy and Gratitude*), cal que l'analista empri un llenguatge que evoqui fantasies, proper a la poesia i centrat en els afectes, fet que comporta una forma de pensament sintètic, més que lineal. Aquest és un tipus de llenguatge que fa ús d'imatges, analogies i metàfores. En la meua experiència, les metàfores en la interpretació no tan sols posen en marxa una complexa xarxa d'associacions, sinó que, endemés, estimulen la capacitat simbòlica en el pacient.

Seguint les idees que estic exposant per tal de copsar com opera la metàfora en el procés psicoanalític, vull assenyalar que també hem de tenir en compte la importància de la bilateralitat hemisfèrica, és a dir, l'especialització de funcions pròpies de cada un dels hemisferis per a la comprensió de la comunicació humana (Levin, 1991; Pally, 1998; Pally, i Olds, 1998; Kandel, 1999; Mora, 2002). Sabem que l'hemisferi esquerre posseeix els centres del llenguatge i està especialitzat a discriminar les relacions causa-efecte, a controlar els moviments motors de precisió i que també té superioritat en el reconeixement de la seqüència temporal. L'hemisferi dret, en canvi, està especialitzat a captar les emocions que estan incloses en la percepció, en la musicalitat, tant en general com en la del llenguatge (prosòdia), i en l'expressió i memòria de la informació social. Per això R. Pally (1998) diu que l'hemisferi esquerre llegeix el text, mentre que el dret llegeix el context. Sense que ara em pugui estendre més sobre això, podem suposar que la metàfora, a causa de les seves característiques ja esmentades en l'anterior paràgraf, serveix de punt d'enllaç no tan sols entre diverses àrees corticals i subcorticals, sinó que també facilita la comunicació entre els dos hemisferis i, per tant, la integració de diverses experiències viscudes en diferents moments de la història del subjecte.

Abans he exposat els diversos tipus de metàfora, segons la lingüística, però ara ens interessa veure quina mena de categorització en podem fer des de la perspectiva psicoanalítica, a fi d'extreure'n una major utilitat per a la comprensió dels nos-

tres pacients. A mi em sembla que un dels camins possibles per fer-ho, entre molts altres, és a partir de la relació entre metàfora creativa i simbolització, recolzant-me en les idees que H. Segal ens dóna en el seu treball *Notes on symbol formation* (1957), prou conegut de tots. Per a mi no hi ha dubte que la creació de metàfores implica un joc de simbolitzacions en un nivell elevat d'abstracció i figuració, cosa diferent de la utilització de metàfores senzillament convencionals i que, com he dit abans, formen part comuna del llenguatge. El que sí podem pensar, en principi, és que als pacients en qui predomina l'equació simbòlica (Segal, 1957) no els és possible la metaforització creativa, encara que la manca d'aquesta última no sigui deguda sempre al predomini de l'equació simbòlica. La metaforització creativa exigeix altres qualitats, com són imaginació, força expressiva, vena poètica, riquesa de fantasia, etc., endemés de la capacitat per simbolitzar.

En la direcció que estic apuntant, A. F. Borbely (1998), que també fa referència al treball de Segal, ha intentat vincular la «neurosi» (sembla que, com molts autors nord-americans, utilitza el terme «neurosi» com equivalent a pertorbació psíquica) amb la incapacitat del pacient per metaforitzar el passat i el present, deguda a traumes infantils. Segons ell, aquests pacients no pensen metafòricament, sinó que queden fixats en rígides relacions analògiques, com, per exemple, «el pare és el competidor temut», «la mare és l'objecte eròtic prohibit», etc. Per tant, la funció de la interpretació ha de ser la de promoure l'habilitat per metaforitzar, mitjançant «la vinculació de les imatges, emocionalment carregades, del passat i el present» (p. 931), i la curació és vista com el resultat d'estimular la capacitat per metaforitzar. Evidentment, resulta molt suggestiu fer aquesta equivalència entre pertorbació psíquica i incapacitat per metaforitzar, per un cantó, i raonable salut mental i capacitat per metaforitzar creativament, per un altre. La qual cosa es pot enllaçar amb el que he dit abans entorn de l'aptitud o manca d'aptitud per simbolitzar. Ara bé, hem d'admetre que les coses són més complicades. És possible que en els pacients més pertorbats trobem un predomini de funcionament mental recolzat en relacions analògiques, metonímies, sinèctiques, metàfores convencionals pobres, etc., i que en pacients amb més possibilitats de desenvolupament mental apareguin les metàfores creatives més abundantment; però la meua experiència en la clínica em fa pensar que no sempre és així, encara que m'agradaria més que ho fos, perquè simplificaria les coses. Per altra part, no hem d'oblidar l'existència de poetes, escriptors, filòsofs, artistes en general, etc., que, tot i patint greus alteracions psíquiques, són rics en metàfores.

Al meu parer, el problema es pot comprendre millor si, junt amb les idees de Segal, tenim en compte les aportacions de Bion (1954, 1957) sobre el funcionament de la part psicòtica i la no psicòtica de la personalitat. Des d'aquesta perspectiva, podem pensar que pacients clínicament molt pertorbats poden metaforitzar de forma creativa mitjançant el funcionament de la part no psicòtica, si tenen suficient capacitat imaginativa i comunicativa. Una excessiva força del funcionament de la part psicòtica, en canvi, donarà lloc al predomini d'analogies, metonímies, etc., i, especialment, d'aparents metàfores –des d'un punt de vista literal–, que en realitat estan formades per equacions asimbòliques, analogies rígides, metonímies, etc. En aquests casos, seguint la direcció assenyalada per Segal quant a la diferència entre simbolització i equació simbòlica, trobem una confusió entre la metàfo-

ra, en el seu significat literal, i la realitat. Penso que, per entendre'ns, en podem denominar metàfores rígides o asimbòliques. Es tracta de metàfores inamovibles, que expressen les teories o conviccions que el pacient ha construït per defensar-se dels conflictes interns, especialment per sostenir el narcisisme i mantenir un difícil equilibri psíquic. Em sembla, doncs, que en la clínica psicoanalítica cal diferenciar entre aquest darrer tipus de metàfores purament semàntiques, defensives i asimbòliques, que són tancades, rígides i iteratives, i les metàfores creatives, i a vegades poètiques, amb què el pacient expressa, amb amplitud i flexibilitat, les experiències del seu món intern. Aquesta distinció és essencial per entendre i interpretar allò que el pacient ens comunica.

RESUM

El propòsit d'aquest treball és el de mostrar el paper rellevant de la metàfora en el procés psicoanalític, tant en la comunicació del pacient com en la de l'analista. Un aspecte que es considera és que els termes metàfora i transferència, essent el primer un terme grec i el segon un terme llatí, tenen el mateix significat, que és el de 'portar més enllà'. De fet, tot el procés psicoanalític és una metàfora, ja que el pacient porta més enllà, en la seva relació amb l'analista, les seves relacions objectals internes, i l'analista porta més enllà el contingut manifest de la comunicació del pacient, donant un significat a les fantasies inconscients que s'hi troben a darrere. Cal diferenciar, però, el sentit metafòric general del procés psicoanalític com una totalitat, de les fantasies concretes emprades en el diàleg entre els dos protagonistes. Quelcom a tenir en compte és la necessitat d'entendre la metàfora, no en la seva accepció més senzilla i habitual d'emprar una paraula en lloc d'una altra, sinó en aquella que ens porta a considerar la metàfora com el trasllat d'una experiència en termes d'una altra experiència que permet una manifestació més rica i aprofundida de sentiments i vivències. Cal, també, distingir entre metàfores creatives, metàfores convencionals i metàfores mortes, per tal de copsar el sentit de la comunicació del pacient. En el treball es posa en relació la idoneïtat per produir metàfores creatives amb la capacitat per simbolitzar. En determinats pacients, en el funcionament mental dels quals, a causa del funcionament psicòtic d'una part de la seva personalitat, es presenta una confusió entre el símbol i allò simbolitzat, podem trobar metàfores amb aparença creativa, però que, en realitat, són metàfores asimbòliques, tancades, rígides i repetitives.

RESUMEN

El propósito de este trabajo es el de mostrar el papel relevante de la metáfora en el proceso psicoanalítico, tanto en la comunicación del paciente como en la del analista. Un aspecto que se considera es el de que los términos metáfora y transferencia, el primero un término griego y el segundo un término latino, tienen el mismo significado, que es el de «llevar más allá», o «trasladar». De hecho, todo el proceso psicoanalítico es una metáfora, ya que el paciente lleva más allá, en su relación con el analista, sus relaciones objetales internas, y el analista lleva más allá el contenido de la comunicación del paciente, al dar un significado a las

fantasías inconscientes que se encuentran detrás de éste. Es necesario diferenciar, sin embargo, el sentido metafórico general del proceso psicoanalítico como una totalidad, de las fantasías concretas empleadas en el diálogo entre los dos protagonistas. Es menester tener en cuenta la necesidad de entender la metáfora no en su acepción más sencilla y habitual, de utilizar una palabra en lugar de otra, sino en aquella que nos lleva a considerar la metáfora en términos de otra experiencia que permite una manifestación más rica de sentimientos y vivencias. Es necesario, también, distinguir entre metáforas creativas, metáforas convencionales y metáforas muertas, a fin de poder captar el sentido de la comunicación del paciente. En el trabajo se pone en relación la idoneidad para producir metáforas creativas con la capacidad para simbolizar. En determinados pacientes en cuya dinámica mental, a causa del funcionamiento psicótico de una parte de la personalidad, se encuentra una confusión entre el símbolo y lo simbolizado, pueden encontrarse metáforas con apariencia creativa, pero que, en realidad, son metáforas asimbólicas, rígidas y repetitivas.

SUMMARY

The aim of this paper is to show the relevant role of the metaphor in the communication within the psychoanalytic process, as used from both sides of the analytic couple. The author considers the fact that the terms metaphor and transference (the former a greek word, the latter a latin one) have the same meaning, that is, «to take something further» or «to transport». In fact, the whole psychoanalytic process should be taken as a metaphor itself in the sense that the patient takes his inner object relationships further in relation to his analyst. As well as the analyst does with patient's communications by giving meaning to his unconscious fantasies. Non the less the metaphoric meaning of the psychoanalytic process as a whole has to be differentiated from the actual phantasies present in the analytic dialog. We need to extend the meaning of metaphor as a new enriching experience that stands for a previous one. In addition to it we need to differentiate between conventional, dead, or creative metaphors so as we can grasp the real meaning of patient's communications. In this paper the author connects the capacity for creative metaphors to the capacity for symbolization. However we should take into account that in some patients operating with the psychotic part of their personalities symbol and the thing symbolized are confused and thus in them we find metaphors apparently creative which in fact are rigid, repetitive and asymbolic.

BIBLIOGRAFIA

- Allegro, L. (1990): On the formation of interpretations. *Int. J. Psychoanal.*, 71: 421-432
- Arlow, J. (1979): Metaphor and the psychoanalytic situation. *Psychoanal. Q.*, 48: 363-385
- Bion, W.R. (1954): Notes on the theory of schizophrenia. *Int. J. Psychoanal.*, 35: 113-118. (Notas sobre la teoría de la esquizofrenia. In *Volviendo a Pensar*, Buenos Aires: Paidós, 1972)

- (1957): Differentiation of the psychotic and the not psychotic part of the personality. *Int. J. Psychoanal.*, 38: 266-275 (Diferenciación de las personalidades psicóticas y no psicóticas. In *Volviendo a Pensar*, Buenos Aires: Paidós, 1972)
- Borbely, A. (1998): A psychoanalytic concept of metaphor. *Int. J. Psychoanal.*, 79: 923-936
- Boston PCSG (1998): Non interpretative mechanisms in psychoanalytic therapy. *Int. J. Psychoanal.*, 79: 903-922
- Coderch, J. (2001): *La relación paciente-analista*. Barcelona: Herder
- (2002): Contribució a la concepció pluralista de la psicoanàlisi. *Rev. Catalana de Psicoanàlisi*, XIX, 1-2: 5-16
- (2003): La matriz interactiva en el proceso psicoterapéutico. *Temas de Psicoanálisis*, II: 21-32
- Davis, T. (2001): Revising psychoanalytic interpretations of the past: An examination of the declarative and non declarative memory. *Int. J. Psychoanal.*, 82: 449-462
- De Bustos, E. (2000): *La Metáfora. Ensayos Transdisciplinarios*. Madrid: Fondo de Cultura Económica de España, S.L.
- Eco, H. (1990): *Semiótica y Filosofía del Lenguaje*. Barcelona: Lumen
- (1992). *Los Límites de la Interpretación*. Barcelona: Lumen
- Kandel, E. (1999): Biology and the future of psychoanalysis. *Amer. J. Psychiat.*, 156: 505-524
- Lakoff, G. (1998): Como la Metáfora estructura los sueños. *Revista de Psicoterapia*, IX: 34-35: 5-29
- Levin, F. (1991): *Mapping the Mind*. Londres: The Analytic Press
- Mora, F. (2002): *Continuum: ¿Cómo Funciona el Cerebro?* Madrid: Alianza Editorial
- Nahum, J. (2002): Explicating the implicit. *Int. J. Psychoanal.* 83: 1051-1063
- Pally, R. (1998): Bilaterality. Hemispheric integration and specialization. *Int. J. Psychoanal.*, 79: 565-587
- Pally, R. & Olds, D. (1998): Consciousness: A neuroscience perspective. *Int. J. Psychoanal.* 79: 971-990
- Quinodoz, D. (2003): Words That Touch. *Int. J. Psychoanal.*, 84: 1469-1467
- Reider, N. (1972): Metaphor as interpretation». *Int. J. Psychoanal.*, 53: 463-469
- Rizzuto, A.M. (2001): Metaphors of bodily mind. *JAPA* 49: 535-567
- Schafer, R. (2003): *Insight and Interpretation*. Londres: Karnac
- Searle, J. (1994): *Actos de Habla*. Madrid: Edicions Cátedra
- Segal, H. (1957): Note on symbol formation. *Int. J. Psychoanal.*, 38: 391-397
- Shengold, L. (1981): Insight as metaphor. *Psych. Stud. of the Child*, 36: 289-305
- Wurmser, L. (1977): A defence use of metaphor in analytic theory formation. *Psychoanal. Q.*, 46: 466-468
- Yoth, H.M. (1970): The analysis of metaphor. *JAPA. Assoc.* 19: 599-621